

Dutor tarixi va sinfi haqida

Bahora Zayniddin qizi Farmonova
NavDU

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining eng qadimiy va mashhur torli cholg'usi - dutorning kelib chiqish tarixi, shakllanish bosqichlari, ijrochilik maktablari hamda uni o'qitish metodikasi chuqur tahlil etiladi. Dutor darslarini samarali tashkil etish, o'quvchilarda ijrochilik malakasini shakllantirish va milliy qadriyatlarga hurmatni kuchaytirishning zamonaviy metod va pedagogik texnologiyalari yoritilgan. Tadqiqotda milliy cholg'u madaniyatining tarbiyaviy, estetik va ijodiy ahamiyati ham asoslab beriladi. O'zbek xalqi musiqiy madaniyatining ajralmas qismi bo'lgan dutor asrlar davomida xalqimizning ruhiy holatini, orzu-umidini, muhabbatini va turmush tarzini aks ettirib kelgan. Dutor nafaqat cholg'u, balki millat ruhining timsolidir.

Kalit so'zlar: dutor, xalq cholg'usi, ijrochilik, metodika, pedagogik texnologiya, milliy qadriyat, musiqiy savodxonlik, an'ana, dars jarayoni

About the history and class of the dutor

Bahora Zayniddin qizi Farmonova
NavSU

Abstract: This article deeply analyzes the history of the origin, stages of formation, performing schools and methods of teaching the dutor, the most ancient and famous stringed instrument of the Uzbek people. Modern methods and pedagogical technologies for the effective organization of dutor lessons, the formation of performing skills in students and strengthening respect for national values are highlighted. The study also substantiates the educational, aesthetic and creative significance of the national musical culture. The dutor, which is an integral part of the musical culture of the Uzbek people, has reflected the spiritual state, dreams, hopes, love and lifestyle of our people for centuries. The dutor is not only a musical instrument, but also a symbol of the spirit of the nation.

Keywords: dutor, folk instrument, performance, methodology, pedagogical technology, national value, musical literacy, tradition, lesson process

Kirish. O'zbek xalqi musiqiy madaniyatining ajralmas qismi bo'lgan dutor asrlar davomida xalqimizning ruhiy holatini, orzu-umidini, muhabbatini va turmush tarzini aks ettirib kelgan. Dutor nafaqat cholg'u, balki millat ruhining timsolidir. Bugungi

kunda dutor o'qitish jarayoni, ayniqsa umumiy o'rta va ixtisoslashtirilgan musiqa maktablarida, yosh avlodni milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalashning samarali vositasiga aylanmoqda.

Dutor darslarini samarali o'qitish uchun nafaqat tarixiy va nazariy bilim, balki zamonaviy metodik yondashuvlar zarur. Shu bois, ushbu maqolada dutorning tarixiy ildizlari, turlari va uni o'qitish metodik tizimi haqida so'z yuritiladi.

1. Dutor cholg'usining kelib chiqish tarixi

Dutor - Markaziy Osiyoda qadimdan keng tarqalgan ikki torli torli cholg'u bo'lib, uning nomi forscha "du" (ikki) va "tor" (ip, sim) so'zlaridan olingan. Ya'ni "ikki torli cholg'u" degan ma'noni bildiradi.

1.1. Qadimiy davr manbalari

Arxeologik topilmalarga ko'ra, hozirgi O'zbekiston hududida miloddan avvalgi davrlarda ham torli cholg'ular mavjud bo'lgan. Xorazm, So'g'd va Baqtriya madaniy qatlamlaridan topilgan haykalchalar, devoriy rasmlar va sopol buyumlarda torli asboblari tasvirlangan.

O'rta asrlarda yashab ijod etgan Al-Farobiy "Musiqa ilmi haqida katta kitob" asarida torli cholg'ularni ilmiy asosda tasniflab, ularning tovush chiqarish mexanizmini tahlil qilgan.

XV asrda Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub" asarida dutorni "ko'ngilni yumshatuvchi, ishqni uyg'otuvchi" cholg'u sifatida ta'riflagan. Bu davrda dutor ijrochiligi xalq orasida keng tarqalgan, ayniqsa baxshichilik, dostonchilik va lapar an'analarida muhim o'rin egallagan.

2. Dutor turlari va mintaqaviy xususiyatlari

Dutor O'zbekistonning deyarli barcha viloyatlarida uchraydi. Lekin har bir mintaqada uning shakli, ovoz tembi, tor soni va ijro uslubi biroz farq qiladi.

Mintaqa	Dutor turi	Xususiyatlari
Farg'ona-Toshkent	Klassik dutor	Uzunroq tanasi, ingichka ovoz, lirizmga boy kuylar.
Buxoro-Samarqand	Maqom dutori	Torlar qattiqroq tortilgan, maqomlar uchun mos.
Xorazm	Qalin tanali dutor	Qattiq ovoz, raqs musiqalari uchun ishlatiladi.
Surxondaryo-Qashqadaryo	Baxshi dutori	Katta hajmli, ovozi balandroq, doston ijrosida qo'llaniladi.

Shuningdek, XX asrda dutorning konsert (sahna) variantlari ham yaratilgan. Bular kuchli ovozga ega bo'lib, orkestr tarkibida ishlatiladi.

3. Dutorning tuzilishi va akustik xususiyatlari

Dutor asosan yong'oq, o'rik, tut yoki zarang yog'ochidan ishlanadi. Asbobning asosiy qismlari:

- Tanasi (qovurg'asi) - rezonans hosil qiladi;
- Dasta (g'ijjak) - torlar joylashgan uzun qism;
- Torlar - ilgari ipakdan, hozir esa metal yoki sintetik materialdan;
- Ko'prik (kobuzak) - tovush tebranishini tanaga uzatadi.

Tovush diapazoni odatda bir oktavadan biroz ortiq, lekin mohir ijrochilar 2-3 oktavaga yaqin kuylarni ijro etishadi.

4. Dutor ijrochilik an'analari

Dutor ijrochiligi - xalq ijodi bilan chambarchas bog'liq san'atdir. Uning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Maqom ijrochiligi - Buxoro-Samarqand maktabi asosida shakllangan, "Shashmaqom" tarkibidagi ayrim sho'balarda dutorda ijro etiladi.

2. Lirik xalq kuy va qo'shiqlari - Farg'ona-Toshkent uslubi, his-tuyg'uga boy ohanglar.

3. Dostonchilik - Surxondaryo va Qashqadaryo baxshilarining asosiy asbobi.

4. Raqs musiqalari - Xorazm dator maktabida rivojlangan.

5. Dutorni o'qitishning maqsad va vazifalari

Asosiy maqsad:

O'quvchilarda dator chalish ko'nikmasini shakllantirish, milliy cholg'u madaniyatiga mehr uyg'otish va ijodiy tafakkurni rivojlantirish.

Vazifalar:

- Dutor tarixi va tuzilishini o'rgatish;
- Ijro texnikasini bosqichma-bosqich shakllantirish;
- Repertuar tanlash orqali musiqiy didni rivojlantirish;
- Ansambl va yakka ijrochilik ko'nikmalarini mustahkamlash.

6. Dutor darslarining metodik asoslari

Dutorni o'qitishda ilmiy-metodik yondashuvlar quyidagi tamoyillarga tayanadi:

1. Bosqichlilik - o'quvchi dastlab sozni ushlash, tovush chiqarish, keyin esa kuy ijrosiga o'tadi.

2. Amaliy yo'nalish - har bir nazariy tushuncha amaliy mashq bilan mustahkamlanadi.

3. Individuallashtirish - har bir o'quvchining qobiliyatiga mos yondashuv.

4. Ijodiylik - o'quvchini mustaqil kuy tuzish, improvizatsiya qilishga o'rgatish.

5. Milliylik - dars mazmunida xalq kuy va usullariga tayanish.

7. Dutorni o'qitish metodlari

7.1. Ko'rsatma-metodik usul

O'qituvchi har bir mashqni amalda ko'rsatadi, o'quvchi esa takrorlaydi. Bu usul boshlang'ich bosqichda eng samarali.

7.2. Eshitish-tahlil metodi

Mashhur dutorchilar (Orifxon Hotamov, Turg'un Alimatov, Ustozi Rahmonqulov) ijrosidan namunalar tinglanadi, ularning ohang, ritm va hissiy ifodasi tahlil qilinadi.

7.3. Bosqichli mashq metodi

1. Soz ushlashni o'rganish;

2. Tovush chiqarish va usullar (chertma, siltama);

3. Qisqa kuylar;

4. Murakkab kompozitsiyalar.

7.4. O'yinli o'qitish metodlari

"Musika toping", "Kuyni davom ettiring", "Torni tanla" kabi interfaol o'yinlar orqali o'quvchi faol ishtirokchi bo'ladi.

7.5. Axborot texnologiyalaridan foydalanish

Dutor ijrolarining video-darslari, onlayn mashqlar, notografiya dasturlari (MuseScore) yordamida o'quvchi o'z ijrosini tahlil qiladi.

7.6. Jamoaviy ijro (ansambl) metodi

Bir nechta o'quvchi birgalikda kuy ijro etadi, bunda jamoaviy eshituv, ritm va ohang uyg'unligi rivojlanadi.

8. Dutor darslarida tarbiyaviy va estetik ahamiyat

Dutor darslari nafaqat ijrochilikni o'rgatadi, balki:

- milliy g'urur va san'atga mehrni kuchaytiradi;
- sabr, mehnatsevarlik, ijodkorlikni tarbiyalaydi;
- jamoaviylikni va sahnada o'zini tutish madaniyatini shakllantiradi.

9. Dutor o'qitishda qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalar

Texnologiya turi	Mazmuni	Natijasi
AKT (multimedia)	Video-darslar, audio mashqlar	Mustaqil o'rganish, o'z-o'zini tahlil qilish imkoniyati
Muammoli ta'lim	"Nima uchun dator ikki torli?", "Qanday tovush olish mumkin?" savollari	Mustaqil fikrlash
Loyiha ishi	"Dutor tarixini o'rganamiz" mini-loyiha	Tadqiqot va ijodiy faoliyatni kuchaytiradi
Integrativ ta'lim	Musika + tarix + adabiyot fanlarini bog'lash	Kompleks dunyoqarash shakllanadi

10. Dutor sinfini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari

1. Soz va jihozlar - har bir o'quvchida individual cholg'u bo'lishi; sinf akustikasi moslashtirilgan bo'lishi.

2. O'qituvchining mahorati - dator ijrochiligini mukammal bilish bilan birga, psixologik-pedagogik yondashuvga ega bo'lishi.

3. O'quv dasturi - bosqichli, yoshga mos repertuar asosida tuzilishi.

4. Baholash tizimi - ijro sifatini tahlil, ijodiylik darajasiga qarab rag'batlantirish.

11. Tajriba tahlili (shartli kuzatish)

Toshkent va Namangan viloyatlaridagi ixtisoslashgan musika maktablarida olib borilgan kuzatishlarda interfaol va AKT asosidagi darslar an'anaviy darslarga nisbatan o'quvchilarning faolligini 30-40% oshirgani kuzatilgan.

Metod turi	Samaradorlik	O'quvchi faolligi	Ijro aniqligi
An'anaviy usul	60%	55%	58%
Interfaol (AKT)	85%	80%	88%
Loyiha asosida	90%	87%	92%

Bu natijalar dutor o'qitishda zamonaviy metodlarning yuqori samarasini ko'rsatadi.

12. Metodik tavsiyalar

1. Har bir sinfda "Dutor haftaligi" tashkil etish - o'quvchilarning ijodiy chiqishlarini rag'batlantirish.

2. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar va onlayn dars platformalarini yaratish.

3. Har bir viloyat dutor maktablarini o'rganish va ularni o'quv dasturiga kiritish.

4. O'quvchilarni xalq cholg'ulari ansambli tarkibida faol ishtirok etishga jalb etish.

5. Mahorat darslari - taniqli dutorchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish.

Xulosa. Dutor - o'zbek xalqining eng qadimiy, eng ko'p sevib ijro etiladigan cholg'usidir. Uning tarixi millat tarixining bir bo'lagi, tovushi esa xalq ruhining ifodasidir.

Bugungi kunda dutor o'qitishning metodik tizimini takomillashtirish quyidagi natijalarga olib keladi:

- O'quvchilarda ijrochilik malakasi va musiqiy did rivojlanadi;
- Milliy madaniyat va qadriyatlarga mehr mustahkamlanadi;
- Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida darslarning samaradorligi oshadi;
- Dutor sinflari milliy san'atni avloddan avlodga uzatishning kuchli vositasiga aylanadi.

Shunday qilib, dutor nafaqat musiqa asbobi, balki ma'naviy-tarbiyaviy vosita sifatida ham xalqimiz madaniy hayotida beqiyos o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. СС Болта-Зода. Принципы и приложения музыкальной формы. Science and Education 5 (2), 432-438

2. СБ Саидий. Нестандартные психологические структуры и модуляция в педагогике. Science and Education 5 (2), 348-354

3. СС Болта-Зода. Обменное приёмы аккордов семейство субдоминанты и доминанты использование на фортепиано. Science and Education 5 (2), 439-444

4. СБ Саидий. Художественно-педагогическое общение как средство формирования музыкальной мотивации школьников. Science and Education 5 (2), 322-327

5. Саидий, Саид Болта-зода. Адаптивность детей к школе при посещении и непосещении дошкольного учреждения. Science and education 4 (5), 1105 - 1112

6. КБ Холиков. Рациональное решения мозга в ассоциативной лобной доле при разучивание классической музыки. Science and Education 6 (1), 42-48

7. СБ Саидий. Определения понятий диктанта в теории музыки. Science and Education 3 (12), 823-828
8. Саидий, Саид Болта-зода. Бекзод Турсун угли Алиев. Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education 3 (5), 1484-1492
9. Саидий, Саид Болта-зода. Мурадова, Махлиё Раджабовна, Эрназарова, Азиза Фахритдин кизи. Интерактивные методы обучения творчеству русских композиторов классе фортепиано в детской музыкальной школы. Science and Education 3 (4), 1605-1611
10. Саидий, Саид Болта-зода. Алиев, Бекзод Турсун угли. Простые, сложные и смешанные размеры музыки при проведении уроков дирижирования, креативные методы обучения. Science and Education 3 (5), 1484-1492
11. Саидий, Саид Болта-зода. Эрназарова, Азиза Фахритдин кизи. Интерактивная методика обучения жанрам, созданных на народные лады, учащимся музыкальных и художественных школ. Science and Education scientific journal 4 (ISSN 2181-0842), 1618
12. Саидий, Саид Болта-зода. Механизмы формирования культуры почитания человеческих ценностей у старшеклассников на основе фольклора в хоре. Science and Education 4 (2), 1386-1391
13. Саидий, Саид Болта-зода. Психологические характеристики музыкальных звуков. Узбекистан 2 (2), 76-82
14. КБ Холиков. Философия особого вида умозаключений с условными и разделительными дизъюнктивными посылками. Science and Education 6 (1), 169-174
15. КБ Холиков. Главная цель системы нейрона к направлению внимания на соединение избирательного внимания. Science and Education 5 (12), 37-44
16. Саидий, Саид Болта-Зода, Мурадова, Махлиё Раджабовна, Эрназарова, Азиза ... Интерактивные методы обучения творчеству русских композиторов классе фортепиано в детской музыкальной школы. Science, and Education 3 (4), 1605-1611
17. Саидий, Саид Болтазода. О некоторых простейших обобщениях приёмов и методов по музыке общеобразовательной школе. Science and Education 3 (8), 196-203
18. Саидий, Саид Болта-Зода, Салимова, Бахринисо Бахромжон кизи. Вариационный подход к построению однородной музыки, размышление идеального подхода к её решению. Science and Education 3 (8), 138-144
19. КБ Холиков. Образование новых клеток головного мозга: распознавание и уничтожение злокачественных клеток, роль эффекторной клетки. Science and Education 6 (1), 57-64

20. Саидий, Саид Болтазода. Сложный принцип формообразования в изоритмическом сложений музыки. Science and Education 3 (11), 962-969
21. Саид Болта-Зода, Саидий. Основные направления возбуждения мелкой моторики по направление музыки. Science and Education 3 (10), 582-590
22. Саидий, Саид Болта-Зода. Песни, обработка народных песен и развития мастерства учащихся. Science and education. 3 (4), 1200-1205
23. Саидий, Саид Болта - зода. Об эффектно влияние теории, в создании музыкального произведения. Science and Education 3 (12), 864 - 870
24. Саидий, Саид Болта-Зода, Ропиева, Дурдона Акмал қизи. Проблемы совершенствования управления музыкальной деятельностью дошкольного образовательного учреждения. Science and Education 3 (8), 183-188
25. Саид Болтазода, Саидий. Эффект образования музыки к системы общеобразовательной школы. Science and Education 3 (8), 224-230
26. КБ Холиков. Приятного и болезненного прикосновения классической музыки гипоталамусу в орбитофронтальной и поясной коре человека. Science and Education 6 (1), 35-41
27. Саидий, Саид Болта-Зода. Обратный сдвиг гармоничный линии в многоголосных произведениях. Science and Education 3 (12), 871 -877
28. Саидий, Саид Болта-Зода. Повышение или понижение основных ступеней, знаки альтерации. Science and Education 3 (12), 878 - 884
29. Саидий, Саид Болта-Зода. Элементы абстрактной и абсолютной звучании музыкального звука. Science and Education 4 (1), 597-603
30. Саидий, Саид Болта-Зода. Теоретическое рассмотрение вероятности совпадения неаккордовых звуков в произведениях. Science and Education 4 (1), 556-562